

Existuje minulost?

Jacques Joseph

Abstract: The text is divided into two parts. In the first part, the author describes the eternalists' and presentists' positions as the two basic possible statements of the ontology of time (there exists only what is present – presentism – and there also *actually* exists both what is past and what is future). The eternalist position and the emphasis it puts on the actual existence of past and future events (expressed usually by the use of present tense or of some tenseless form of the verb) are thoroughly analysed in order to show that in fact, they end up making strings of symbols that are not correct statements. It is therefore necessary to step beyond these clumsy statements and try to understand more exactly the eternalist intuitions on a deeper, metaphysical level.

That is the main concern of the second part of the text, in which the metaphysical implications of both positions are compared. At the end of the linguistical analysis in the first part, we got to a point where it may seem that presentism and eternalism are only different attempts at expressing what is in fact the same understanding of the nature of time, but in the metaphysical analysis that follows, it will turn out that they are not. Presentism and eternalism are shown to be two different ontological approaches of time in relation to space (time as a basically homogenous fourth dimension and time as something essentially different from space). The author then focuses on the consequences these two positions have especially on the concept of the present and of its flow through time. In the end, presentism and eternalism turn out to be completely different positions that – in parallel with the famous McTaggart's argument – claim a very strong reality of time on the one hand (presentism) or, on the other hand, its utter unreality (eternalism).

Keywords: time, ontology of presentism, eternalism.

Úvod

Naše běžná jazyková praxe v sobě často skrývá mnoho rozporů, které si nemusíme uvědomovat. Anebo pokud si je uvědomujeme, nevádí nám potud, pokud nám nebrání ve srozumitelné komunikaci s ostatními. Když takovéto jazykové momenty ale podrobíme filosoficko-logické analýze, většinou se zamotáme do rozporů, jež dávají vzniknout dlouhým filosofickým sporům, které se pak postupně přestávají týkat pouhého jazyka a snaží se spíše prozkoumat chápání světa stojící na pozadí naší řeči. Pevně věřím, že podobným způsobem vznikl i spor mezi presentismem a eternalismem, kterému bych se chtěl věnovat. Nejprve se tedy pokusím podrobit obě pozice (a obzvláště eternalismus) jazykové analýze, o níž se domnívám, že nám umožní přesněji formulovat a lépe pochopit obě stanoviska. V tu chvíli se rozdíl mezi oběma pozicemi zdánlivě setřou takovým způsobem, že by se mohlo jevit, že jde jen o dva různé pohledy na skutečnost, která je na hlubší úrovni jak presentisty tak eternalisty vnímána stejně. Ovšem není tomu tak, neboť – jak se pokusím ukázat v druhé části – metafyzické implikace obou pozic tak, jak se nám jazykovou analýzou vyjasnily, jsou ve skutečnosti radikálně odlišné.

Nejprve by bylo na místě obě probírané pozice, presentismus i eternalismus, stručně charakterizovat. Zvláštnost času a jeho důležitost pro nás jsou něčím, co filosofové pociťovali snad odjakživa. Není tedy divu, že se mnozí z nich napříč dějinami filosofie (různým způsobem a z různých důvodů) časem zabývali – od Aristotela, přes Augustina až po Kanta. Ve 20. století pak znovu vyvstává diskuse o přirozenosti času, a to jak na půdě kontinentální filosofie, tak ve filosofii anglosaské. Fenomenologickým přístupem k času kladoucím důraz na jeho subjektivní vnímání a provázání přítomnosti s minulostí (vzpomínkou) na jedné straně a budoucností (očekáváním) na straně druhé se zde zabývat nehodlám. Otázka, která nás zajímá, otázka presentismu a eternalismu, je totiž otázkou spadající do sporů analytických filosofů o přirozenosti času, jež se táhnou napříč celým 20. stoletím, nejaktivněji pak v posledních čtyřiceti letech.¹

¹ Jednu z prvních formulací presentistické pozice nalezneme v Prior (1970), další formulace jsou např. v Hull (1979) a v Hinchliff (1998), významnými presentisty

Základní tezí presentismu je, že ve skutečnosti existuje pouze přítomnost, zatímco minulost a budoucnost neexistují. Pak je samozřejmě třeba nějak ošetřit vypovídání o minulých a budoucích událostech (protože se zdá zjevné, že když hovoříme o minulosti/budoucnosti, používané výrazy k něčemu odkazují), to nás ale prozatím nemusí zajímat, budeme jednoduše předpokládat určitou teorii jazyka, která se s tímto problémem umí vypořádat (nejjednodušší je otázku výpovědi o minulosti/budoucnosti řešit stejně jako jakékoli jiné smysluplné výroky o neexistujících objektech). Protikladnou tezí pak je eternalismus, který uvažuje čas skutečně jako čtvrtý rozměr a ontologii v čase modeluje stejným způsobem jako ontologii v prostoru. To znamená, že všechny časové momenty aktuálně a rovnocenně existují, seřazeny jeden za druhým na časové ose.² Přestože v případě eternalismu je nashodě souvislost s moderním fyzikálním pojetím časoprostoru, domnívám se, že zároveň můžeme obě tyto pozice zredukovat na jejich nejzákladnější teze („existuje pouze to, co je teď“ a „existuje vše, co bylo, je nebo bude“),³ které je dále možné založit na určitých intuicích, jež se nám obě zdají být samozřejmě a neproblematicky pravdivé.

Patří mezi jednu z našich přirozených a zcela samozřejmých intuicí, že věci buď existují, nebo neexistují, ale každopádně nepřipouštějí žádný mezistupeň – nic přeci nemůže „existovat jenom trochu“ nebo

jsou dále např. Dean Zimmermann či Peter Ludlow. Definice a obrany eternalismu na druhou stranu nalezneme např. v Mellor (1998) nebo v Smart (1949), určitým předchůdcem eternalismu je i McTaggart (1908). Steven Savitt či Theodore Sider jsou dalšími filozofy zabývajícími se filosofií času, jejich pozice ovšem není možné neproblematicky označit za presentistické či eternalistické.

² Jsem si plně vědom, že takováto formulace je nepřesná v tom smyslu, že by při důkladnější analýze vedla k logickým kruhům a různým dalším paradoxům ohledně času, ale vymezit eternalismus přesně a logicky korektně je bez předchozího zasažení do širšího kontextu náročné. Již z mé charakteristiky je zjevné, že eternalismus svým nejzákladnějším vymezením problematizuje pojem plynutí času, čímž na jednu stranu do značné míry připravuje půdu pro McTaggartův argument o nereálnosti času (viz níže, pozn. 20) a na druhou stranu (chtěli-li bychom být ve vyjadřování opravdu důslední) komplikuje jakékoli výpovědi o časové posloupnosti, sledu okamžiků, apod. Proto bych chtěl čtenáře požádat, aby se v tuto chvíli spokojil s touto charakteristikou, přestože by sama byla z úhlu pohledu eternalisty problematickou.

³ Nejčastěji se protiklad formuluje na (ne-)souhlasu s určitým konkrétním tvrzením, např. „existují dinosauři“. Mnou použité výroky ovšem fungují stejně dobře.

„existovat o trochu více než.“⁴ Dále obvykle tvrdíme, že mezi přítomným a minulým je z ontologického hlediska rozdíl. Zatímco přítomné opravdu je *přítomné*, teď, někde, *existuje*, minulé oproti tomu *už není*, pouze bylo, atd. Tedy minulé (a podobně i budoucí, které *ještě není*) neexistuje, existuje pouze přítomné – základní teze presentismu.

Zároveň bychom ale byli ochotni tvrdit, že minulé (a koneckonců i budoucí, přestože to možná v trochu slabší míře) má jaksi „ontologicky silnější status“, než nějaké události, které nikdy nenastaly a ani nenastanou, než něco, co *vůbec nikdy* neexistovalo, neexistuje a (nejspíš) ani existovat nebude (např. jednorozec). Pak ale (v souladu s výše zmíněnou intuicí) musíme tvrdit, že minulé (a budoucí) existuje, a vzhledem k tomu, že nemůže „existovat jen trochu“, docházíme nakonec k tomu, že minulé a budoucí existuje ve stejné míře jako přítomné – základní teze eternalismu.⁵

Tyto dvě pozice trochu zjednodušuji, vyháním do extrému, ale na pozadí přesvědčení, že věci nemohou existovat „trochu“ nebo „hodně“, „méně“ nebo „více než“, se zdá být toto vyostření oprávněné.

I.a Jazyková analýza

Spor presentistů a eternalistů byl nyní sice ve své základní podobě představen, ovšem abychom měli opravdu jasno v tom, co tyto pozice tvrdí a co všechno to implikuje, bude nyní třeba je poněkud podrobněji prozkoumat. Jak jsem již avizoval, prvním krokem bude jazyková analýza výpovědi o minulých událostech,⁶ v níž se zaměřím především na výpovědi eternalisty, protože – jak zjistíme – je v jeho případě

- 4 Pomíjím zde scholastické teorie o množství reality různých věcí. Jednak proto, že dnes se již nezdají být tak populární, jednak proto, že realita – ačkoli je určitým způsobem stále ztotožňována s ontologickou silou – má v tomto kontextu přeci jen poněkud jiný význam.
- 5 Ve skutečnosti se samozřejmě zdá, že eternalistická pozice se vyvinula v souvislosti s některými náhledy moderní fyziky (mám na mysli zejména teorii relativity), v tomto textu mi ovšem nejde o přesný historický původ eternalismu, ale o jeho napojení na určitou primitivnější intuici o světě.
- 6 Zaměřím se výhradně na výpovědi o událostech minulých. Analogickým způsobem by bylo možné zkoumat i výpovědi o budoucích událostech, ovšem z hlediska, které nás zajímá, by se tím na situaci nic nezměnilo.

mnohem obtížnější stanovit, co přesně mají jeho výroky o minulých událostech tvrdit.

Ještě než přejdu k argumentaci samotné, chtěl bych pro potřeby tohoto textu definovat pojem nečasovosti. Nečasovostí (respektive nečasově ne/platným výrokem) nebudu rozumět nic víc, než jen výrok ne/platný zcela nezávisle na čase vyřčení, tedy ne/platný vždy. Vymezují se tak proti možným pojetím nečasovosti, která by ji chápala jako nutný pohled „zvenčí“ na časovou osu a kvůli této vnějškovosti by snad mohla klást nějaké zvláštní nároky na charakter nečasových výroků. To především znamená, že k tomu, abychom z libovolného výroku učinili výrok nečasový, nám zcela postačuje upřesnit dobu jeho ne/platnosti (ať už konkrétním časem, množinou časů nebo časovým intervalem). Samozřejmě nepopírám, že existují výroky, které jsou samy o sobě již nečasově platné, chci pouze říci, že ať už si vezmeme libovolný (časový či nečasový výrok), máme jistotu, že provedeme-li na něm tuto úpravu (uvedení doby ne/platnosti), bude výsledný výrok vždy nečasový. V případě výroků, které byly již předtím nečasové, stačí uvést dobu platnosti „vždy“. Další věc, kterou je třeba si uvědomit v souvislosti s tímto převáděním výroků na nečasové je rozdíl mezi dobou ne/platnosti výroku a dobou jeho vyřčení. Říkal jsem, že je třeba uvést dobu ne/platnosti výroku, ovšem v případě výroků obsahujících indexická časových určení se doba ne/platnosti stává závislou na době vyřčení výroku, takže v takové situaci se stává nutné uvést i dobu vyřčení výroku.⁷ Tato poznámka je obzvláště důležitá, protože pro nás bude klíčové, že gramatický čas slovesa je sám o sobě již indexickým časovým určením doby ne/platnosti výroku, takže v tu chvíli se stane důležitou i doba vyřčení výroku.

Obecně tedy můžeme říci, že pro libovolný čas t a libovolný výrok X je jedna z možných forem nečasového výroku tato (jde-li o formu výroku nečasově platného nebo neplatného závisí na tom, je-li v čase t skutečně pravda, že X nebo nikoliv):

⁷ Mohlo by se zdát, že výrok „teď prší“ je (slovem „teď“) stejně časově určen jako výrok „10. října 2007 v 17:40 pršelo“. Ovšem slovo „teď“ je indexický výraz a jako takový je nejednoznačný a nečiní výrok nečasovým (tj. jeho pravdivostní hodnota není nezávislá na době vyřčení). K tomu, aby se stal výrok nečasovým, je třeba slovo „teď“ zjednotřit uvedením doby vyřčení onoho konkrétního *token* tohoto výroku, jehož pravdivostní hodnotou se zabýváme.

V čase t je pravda, že X .

Vezměme si nyní nějaký konkrétní příklad, třeba existenci Samuela Becketta. Beckett existoval v roce 1950 a nyní, v roce 2009, neexistuje. Výstižným znázorněním sporu mezi presentismem a eternalismem je otázka, je-li správnější tvrdit, že „Samuel Beckett v roce 1950 existoval“ (presentismus) nebo, že „Samuel Beckett v roce 1950 existuje“ (eternalismus), kde je „existuje“ míněno v silném slova smyslu zcela aktuální existence, kterou bychom Beckettovi připisovali teď, kdyby teď existoval.⁸

Slovesné časy mohou mít (např. v souvětích o po sobě následujících dějích) v různých jazycích mnoho gramatických funkcí, přesto původní a stále ještě velmi silnou funkcí (a rozhodně tou, která nás ve sporu presentistů s eternalisty zajímá jako jediná) je funkce časového určení, tedy určení doby platnosti. Přítomný čas tak funguje jako (indexické) časové určení „teď“ a minulý čas jako (podobně indexické) určení „někdy v minulosti“. To ale znamená, že každý výrok je vždy již nějak časově určený gramatickým časem, který je v něm použit. Tyto časy jsou ale pouze určení indexická a tudíž nejednoznačná, samy o sobě tak nemohou z výroku učinit výrok nečasový. Např. „Samuel Beckett existuje“ není nečasový, protože jeho pravdivostní hodnota se bude lišit, vyslovíme-li jej v roce 1950 nebo v roce 2009. Ne/platnost té které konkrétní instanciace daného výroku (promluvy) je tedy vedle použitého gramatického času závislá ještě též na době vyřčení. Informace o konkrétní chvíli nějaké instanciace (vyslovení) daného výroku nám tedy, jestliže ji začleníme do výroku samotného, zjednoduční časové určení dané gramatickým časem použitým ve výroku tak, že získáme výrok nečasový.

⁸ Zde se již dostáváme ke klasičtější formulaci sporu presentismu a eternalismu (ne/souhlas s partikulárním výrokiem – viz pozn. 2). Použitý partikulární výrok má ovšem většinou tvar výroku o minulosti a spor se popisuje rozdílným způsobem, jakým je tento výrok presentismem/eternalismem analyzován. V tomto smyslu si uvědomuji, že spor charakterizují na méně sofistickované, přirozenému jazyku bližší rovině. Na druhou stranu, eternalistické analýzy výroku o minulosti zpravidla končí použitím jakési „nečasové“ podoby slovesa, která není ekvivalentní disjunkci „v minulosti nebo nyní nebo v budoucnosti“ (protože pak by byl eternalismus triviálně pravdivý) a která se tak v posledku blíží té interpretaci eternalistického použití přítomného času, kterou zde nabízím.

Pojďme se nyní pokusit aplikovat tento postup na různě složité výroky. Nejprve si vezměme jednoduchý příklad: „Samuel Beckett existoval“.⁹ Abych učinil explicitním určení dané slovesným časem, převedu jej do příslovečného určení času, přičemž sloveso poté pro přehlednost zapíši v časově neutrálním infinitivu a v hranatých závorkách. Pouhý přepis výše uvedeného výroku pak bude vypadat takto: „Samuel Beckett v minulosti [existovat]“. Tento výrok je vlastně překladem původního výroku do jiného jazyka,¹⁰ přičemž význam zůstává zachován. Ovšem časové určení inherentní slovesnému času je sice „vyňato“ ze slovesa a převedeno na klasické příslovečné určení, ale stále ještě je indexické (ono „v minulosti“ je stále ještě závislé na době vyslovení konkrétní instancie výroku, takže např. „Samuel Beckett v minulosti [existovat]“ bude mít jinou pravdivostní hodnotu, bude-li vyslovený v roce 1700 a jinou v roce 2009), takže aby byl výrok nečasový, je ještě třeba zjednoznačnit indexický výraz uvedením doby, k níž se toto určení indexikálně vztahuje, tedy doby vyslovení té instancie daného výroku, ze které chceme učinit nečasový výrok. Doby vyslovení, k níž se indexický výraz vztahuje, budu psát do závorky za tento výraz. Jestliže tedy budu chtít učinit nečasový výrok z mé promluvy vyslovené nyní (v roce 2009), že „Samuel Beckett existoval“, budu ji muset zjednoznačnit konkretizací doby vyslovení, což v jazyce, který si zde zavádíme, bude vypadat takto: „Samuel Beckett v minulosti (2009) [existovat]“.

Nyní se podobným způsobem pokusím přeložit o něco složitější výroky „Samuel Beckett v roce 1950 existuje“ a „Samuel Beckett v roce 1950 existoval“. Indexikální určení slovesného času je možné vztáhnout buď k době vyslovení konkrétní instance (budu uvažovat současnost, rok 2009), nebo k době dané příslovečným určením. V případě prvního výroku (eternalistického „Samuel Beckett v roce 1950 existuje“) nám to dává tyto dvě interpretace:

- ⁹ Důvod, proč chci touto analýzou převádět výroky na nečasové, bude snad brzy jasný. Domnívám se totiž, že tak můžeme ve vyjadřování eternalisty odhalit skrytý problém, který nás donutí lépe a přesněji formulovat jeho stanovisko a lépe si tak uvědomit, co přesně se eternalista pokouší tvrdit.
- ¹⁰ Ten se od češtiny liší pouze tím, že jiným způsobem zapisuje to, co je v češtině vyjádřeno gramatickým časem sloves. Tento zdánlivě drobný rozdíl nám ovšem umožní odhalit skrytou mnohoznačnost českých výroků, jejímž zkoumáním si budeme moci přesněji charakterizovat (a kriticky posoudit) eternalistickou pozici.

1. Samuel Beckett v roce 1950 v přítomnosti (2009) [existovat].
2. Samuel Beckett v roce 1950 v přítomnosti (1950) [existovat].

V případě presentistického „Samuel Beckett v roce 1950 existoval“ jsou možné interpretace tyto:

3. Samuel Beckett v roce 1950 v minulosti (2009) [existovat].
4. Samuel Beckett v roce 1950 v minulosti (1950) [existovat].

Presentistova situace se nyní zdá celkem jasná. Výrok 4 říká, že Samuel Beckett existoval v minulosti oproti roku 1950 (tedy někdy před rokem 1950), což je sice pravda – Beckett se narodil v roce 1906 – ale je to něco jiného než to, co obvykle rozumíme překládaným výrokiem „Samuel Beckett v roce 1950 existoval“. Ten se sluší přeložit jako výše uvedený výrok 3, v němž slovesný čas říká, že Beckett existoval někdy před rokem 2009 (v minulosti oproti roku 2009), což je příslovečným určením dále zúženo konkrétně na rok 1950. Za předpokladu, že má presentista teorii jazyka, která mu umožňuje vypovídat o minulosti (která podle něj neexistuje), je tento překlad zcela v pořádku – je zároveň logicky i gramaticky konsistentní a zároveň odpovídá našim intuicím o tom, co chceme výrokiem „Samuel Beckett v roce 1950 existoval“ říct.

Zato eternalistově výroku už naše překlady nezvládají dát tak dobře smysl. To ovšem ještě nic neznamená, eternalista může namítnout, že chybí zohlednění doby platnosti výroku, protože to, co chce ve skutečnosti říci, je, že „je *teď* pravda, že v roce 1950 *existuje*“ oproti situaci, kdy by to byla pravda pouze v roce 1950. Dobrá tedy, obohatíme náš jazyk a počet možností se zdvojnásobí, v prvním případě:

1. [Být] v roce 2009 pravda, že Samuel Beckett v roce 1950 v přítomnosti (2009) [existovat].
2. [Být] v roce 2009 pravda, že Samuel Beckett v roce 1950 v přítomnosti (1950) [existovat].
3. [Být] v roce 1950 pravda, že Samuel Beckett v roce 1950 v přítomnosti (2009) [existovat].
4. [Být] v roce 1950 pravda, že Samuel Beckett v roce 1950 v přítomnosti (1950) [existovat].

A v druhém případě:

1. [Být] v roce 2009 pravda, že Samuel Beckett v roce 1950 v minulosti (2009) [existovat].
2. [Být] v roce 2009 pravda, že Samuel Beckett v roce 1950 v minulosti (1950) [existovat].
3. [Být] v roce 1950 pravda, že Samuel Beckett v roce 1950 v minulosti (2009) [existovat].
4. [Být] v roce 1950 pravda, že Samuel Beckett v roce 1950 v minulosti (1950) [existovat].

Ve snaze dát všem těmto (nyní již nečasovým) výroky smysl se vám pravděpodobně zamotá hlava. Doporučím vám však přestat brát ohledy na přirozeně-jazykové intuice a držet se pouze tohoto: jak jsem řekl výše, jediné jednoznačné časové určení učiní výrok nečasově platným a řetězit na něj další určení je tím pádem zbytečné. Mám-li výrok X , který platí v čase t_1 , je výrok „v čase t_1 je pravda, že X “ výrokem nečasovým. Tedy platí ve všech časech a tudíž „pro každý čas t' platí, že výrok „v čase t' je pravda, že v čase t_1 je pravda, že X' je pravdivý“.

Mohlo by se zdát, že toto řetězení časů se prvních čtyř výroků netýká, ale není tomu tak. Jak jinak totiž dát význam hned prvnímu tvrzení, „Samuel Beckett v roce 1950 v přítomnosti (2009) [existovat]“ (a domnívám se, že tento výrok je možné považovat za nejpřesnější vyjádření eternalistického stanoviska)? Jediná další možnost, totiž snaha skloubit časová určení na téže úrovni, znamená snažit se tvrdit, že „Samuel Beckett [existovat] v roce 1950 v roce 2009“. To ale není totéž jako tvrdit, že „[existovat] v roce 1950 a v roce 2009“ nebo, že „[existovat] v intervalu 1950 – 2009“ nebo něco takového. „Samuel Beckett [existovat] v roce 1950 v roce 2009“ je výrokem, který zároveň obsahuje dvě různá časová určení, což nedává dost dobře smysl – zdá se, že ve skutečnosti tedy nejde o korektně utvořený výrok. Samuel Beckett může existovat v roce 1950 a/nebo v roce 2009, ale ne v roce 1950 v roce 2009, stejně tak jako nemůže být v Londýně v Paříži. Nyní se tedy zdá, že výroky eternalistů, jak jsem je formuloval, nejsou skutečnými výroky, neboť se pokouší zároveň obsáhnout dvě různá časová určení.¹¹ Ovšem zcela zavrhnout eternalismus jen z tohoto důvodu by

¹¹ Zde by bylo možné namítnout, že inkonzistence je způsobená pouze tím, že jsem eternalistům vnutil použití přítomného času, zatímco je – v duchu mé pozn. 8 – třeba slovesa uvažovat v jakémsi nečasovém tvaru: [existovat]. V následující části I.b

bylo velice nevstřícné, takže se nyní pokusím proniknout za jazykovou analýzu k tomu chápání času, které se eternalista snaží na jazykové úrovni vyjádřit tímto nepřilíš šťastným způsobem.

I.b Vyjasněná formulace eternalistické pozice

Jak tedy chápe eternalista čas? Nečasově. Abychom si to dokázali představit, musíme, abych tak řekl, vystoupit z časové osy a nahlédnout ji jako celek zvnějšku. Musíme vystoupit *mimo* čas – tím pádem nám celkem přirozeně přestanou slovesné časy dávat smysl. Je sice pravda, že v tu chvíli nelze hovořit o tom, že něco „bylo“ nebo „bude“, ale zároveň nelze ani hovořit o tom, že něco „je“! Znamená to tedy, že problém eternalismu spočívá pouze ve snaze vyjádřit nečasovou pozici použitím přítomného času (což je ale v důsledku stejně špatně jako vyjadřovat ji jakýmkoli jiným časem)? Nikoli, domnívám se, že problém eternalismu jde o něco hlouběji. Tento nevhodně použitý přítomný čas totiž pro eternalisty (alespoň tak, jak je chápu) není pouze nemotornou a nepřesnou snahou vyjádřit nečasové hledisko, oni přímo chtějí profilovat svou pozici v kontrastu s tím, že Samuel Beckett v roce 1950 existoval, tvrzením, že Samuel Beckett v roce 1950 *aktuálně existuje*. Na přítomný čas je tak položen důraz jako na správné a pravdivé vyjádření stavu věcí. Tento problém podle mne souvisí s představou, že když vystoupíme z času, nahlížíme všechny okamžiky *najednou* (a tedy „ted“). To je ovšem opět nesmysl. Jsme-li *mimo* čas, nelze vůbec hovořit o jakékoli *synchronicitě* (zároveň ale ani o *diachronicitě* – stále na pozadí cítíme, že omyl eternalismu je přeci jen

se ale pokusím o mnohem vstřícnější interpretaci přítomného času v eternalistických tvrzeních, která se již skutečně blíží oné nečasové podobě slovesa. Kdyby se eternalista ale nespokojil ani s tímto a trval na silně časově neutrálním tvaru slovesa, obávám se, že by přestalo být jasné, jakým způsobem jej chápat. Nečasové vyjádření by vypadalo asi takto: „Samuel Beckett v roce 1950 [existovat]“. To můžeme interpretovat třemi způsoby: 1) položit důraz na příslovecné časové určení věty, tedy „v roce 1950“, význam tvrzení se tak vzhledem k tomu, že je rok 2009 posouvá do minulosti a stává se ekvivalentním presentistickému „Samuel Beckett v roce 1950 existoval“; 2) položit důraz na nečasovost slovesa, kterou ale jako časové bytosti stěží můžeme interpretovat jinak, než „existoval *nebo* existuje *nebo* bude existovat“, což eternalista netvrdí; 3) položit důraz na eternalistickou tezi o *aktuální existenci* minulých událostí, tím se ale [existovat] přiblíží přítomnému času dost na to, aby bylo možné aplikovat mou analýzu.

způsoben pouze špatným vyjadřováním se). Ať už tedy přítomný čas chápeme jen jako nepřesné vyjádření nečasovosti nebo jako přesné vyjádření synchronní aktuality, jde v obou případech o omyl způsobený tím, že skutečně nečasové hledisko je pro nás, tvory bytostně časové,¹² něčím nepředstavitelným a nejen náš jazyk, ale i naše uvažování tváří v tvář pokusu o takovou představu selhává.

Pak by se tedy zdálo, že spor presentismu a eternalismu je pouhým sporem dvou různých úhlů pohledu. Zatímco z nečasového hlediska jsou všechny momenty ontologicky rovnocenné (tj. existují stejným způsobem), což se eternalista snaží nemotorně vyjádřit použitím přítomného času (přesnější by nejspíš bylo tvrdit, že „vše, co je, bylo a bude, nečasově [existovat]“), presentista hovoří z „časově zainteresované“ pozice a jaksi takto „zevnitř“ je zcela oprávněně oproti ostatním momentům ontologicky privilegovat právě ten, ve kterém se zrovna nachází (tj. z našeho subjektivního hlediska je přítomnost aktuálnější než minulost či budoucnost). V jakém vztahu k sobě stojí presentismus a eternalismus, jsou-li charakterizovány tímto způsobem, je již nemožné rozhodnout čistě za pomoci jazykové analýzy.

II Metafyzická analýza

Naše jazyková analýza nás tedy na první pohled dovedla k závěru, že presentismus a eternalismus jsou pouze dva různé pohledy na tutéž situaci, které si v posledku neprotiřečí.¹³ Nedomnívám se ovšem, že by to byla pravda. Charakterizace presentistické a eternalistické pozice, ke kterým jsme došli na konci naší jazykové analýzy – tedy prostřednictvím ontologické (ne-)privilegovanosti přítomnosti – mají tu výhodu, že jsou očistěny od jazykových nejasností. Proto bych jich nyní rád využil a založil na nich analýzu metafyzických implikací oh-

¹² Čas je pro náš rozum vsutku klíčovým pojmem, např. oproti hmotě nebo prostoru. Zatímco si dokážeme představit, že jsme nehmotní nebo že nezabíráme žádný prostor (stačí si vzpomenout na mnohé filosofické koncepce minulosti), že bychom byli mimo čas je pro nás nepředstavitelné. Ne nadarmo je čas úzce spojen s kauzalitou, dalším úhelným kamenem, bez kterého bychom nebyli schopni rozumně uvažovat.

¹³ Tato myšlenka není nic nového, zmiňuje se o ní např. Theodore Sider ve svém článku *Quantifiers and Temporal Ontology* (Sider 2006). Více se jí zabývají mj. Crisp (2003) a Ludlow (2004). Určitou syntézu presentismu a eternalismu nabízí i Savitt (2004).

ledně přirozenosti času, které každá z těchto pozic obnáší. Domnívám se totiž, že se ukáže, že tyto implikace jsou tak radikálně odlišné, že není dost dobře možné doufat ve smíření obou pozic.

Vyjděme tedy z výše uvedené charakteristiky obou pozic. O existenci přítomnosti (snad) nikdo nepochybuje, můžeme se tedy bavit o jakési pro člověka přirozené tendenci přítomnost nad ostatními časovými momenty¹⁴ „ontologicky privilegovat“ (tj. přisuzovat jí silnější ontologický status). Bereme-li tuto tendenci jako nám vrozenou danost, otázka po existenci minulosti se nám mění v otázku, má-li tato tendence svůj základ v realitě (v tom případě by existovala v silném slova smyslu pouze přítomnost), nebo je-li tato tendence něčím, co je pouze v nás a ve vnější realitě žádný základ nemá (v tom případě by pak naše tendence ontologicky privilegovat přítomnost byla pouze iluzí, ve skutečnosti by klidně mohly být všechny momenty ontologicky rovnocenné). Představy světa, které by těmto dvěma různým názorům odpovídaly, by pak mohly vypadat přibližně takto:

1. Čas a prostor se co do přirozenosti liší. Jedním z těchto rozdílů je právě to, že zatímco v prostoru – představíme-li si jej jako geometrický trojrozměrný prostor – jsou (existují) všechny body rovnocenně, v čase (resp. na časové ose jakožto čtvrtém rozměru) je jeden neustále plynoucí bod, který je oproti ostatním „ontologicky privilegovaný“, např. tak, že jako jediný v ontologicky silném slova smyslu existuje. Tato ontologická privilegovanost se pak samozřejmě promítá i do našeho jazyka (odtud přirozeně-jazyková tendence inklinovat spíše k presentismu).

Další zvláštností tohoto momentu, přítomnosti, (a zároveň dalším rysem, který odlišuje čas od prostoru) je pevné sepětí, které mezi ní a námi existuje. Je dokonce pravděpodobné, že toto sepětí stojí v základech výše zmíněné ontologické privilegovanosti přítomnosti. Jde totiž o to, že zatímco se v prostoru můžeme pohybovat zcela libovolně, jediným omezením nám jsou snad jen fyzikální zákony, v čase je náš pohyb pevně spjat právě s přítomností. Naše vnímání světa s ní zcela nevyhnutelně pluje neustále vpřed, aniž by se bylo schopno na chvíli

¹⁴ Pro pohodlnost vyjadřování zde a dále občas hovořím o časových momentech, myslím tím ovšem sumy událostí, které nastaly/nastávají/nastanou v tom kterém čase (stejně tak minulostí a budoucností myslím sumu všech těchto sum, které předcházejí přítomnosti či po ní následují). V žádném případě se nezabývám problémem existence nějaké nezávislé časové osy a momentů na ní.

zastavit nebo naopak ji na chvíli předběhnout. Nejsme schopni aktuálně vnímat¹⁵ větší časový interval, můžeme aktuálně vnímat pouze a jenom přítomnost, minulost je jen čím dál mlhavější vzpomínkou a budoucnost jenom matnou představou. I když si vybavím, jak jsem před pěti minutami seděl u tohoto počítače a psal tento text, jakkoli byl onen stav věcí téměř shodný se současným stavem věcí, přesto mezi nimi cítím výrazný rozdíl – tento stav věcí zakouším, zatímco na tamten pouze vzpomínám, tento stav věcí *nastává*, zatímco tamten *na-stal*, tento stav věcí je aktuální, zatímco onen je již *passé*. Jsme tedy svázáni a neustále postupujeme vpřed ruku v ruce s přítomností, která se *nějak* liší od ostatních časových momentů – právě tím, že jako jediná doopravdy existuje.

2. Druhý možný pohled by pak byl tento: čas a prostor se co do přirozenosti neliší. Výše popisovaná skutečnost, že se v čase nemůžeme pohybovat stejně volně jako v prostoru, je pouze nahodilým důsledkem našeho ustrojení, který nemá žádný základ v čase samotném. Je zcela přirozené, že vzhledem k tomu, že náš pohyb je v časové rovině svázán s určitým plynoucím momentem přítomnosti, máme tendenci tento moment privilegovat a vyvyšovat jej nad ostatní. Jelikož je ale tato tendence způsobena něčím, co je v nás a nikoli v přítomnosti samotné, je i tato privilegovanost něčím, co přítomnosti připisujeme pouze my, co však nemá žádný reálný základ. Vzata sama o sobě je přítomnost úplně stejná jako jakýkoli jiný, minulý nebo budoucí časový moment a nemůže si tedy nárokovat existenci víc než tyto ostatní momenty.

Citelným problémem této druhé (tedy eternalistické) koncepce je ale původ našeho odlišného vnímání času a prostoru. Přestože v prvním pojetí není odlišnost času a prostoru příliš vysvětlena, jako taková může celkem bezproblémově sloužit jako teoretický základ vysvětlující i to, proč čas a prostor vnímáme jinak (vždyť se od sebe liší). Zato

¹⁵ Tím myslím smyslově vnímat (oproti možným, např. fenomenologickým analýzám „časového vědomí“). Naše smysly nám vždy poskytují informace týkající se výhradně přítomného okamžiku a – jak plyne např. ze slavné Humeovy analýzy nutného spojení (viz Hume 1972, 97 – 120) – jakékoli vazby tohoto okamžiku na minulost či budoucnost jsou něčím, co do něj vkládáme my. Nebo přinejmenším (abych tuto tezi ještě zeslabil a učinil ji tak pokud možno co nejneproblematictější) jsou tyto vazby něčím, co v tomto okamžiku nenalzáme prostřednictvím smyslů – tedy, co v něm nevnímáme v tom smyslu, v jakém zde používám pojem „vnímání“ já.

druhý pohled na svět přeci vychází z předpokladu, že se přirozenost času a prostoru neliší! Tvrdit, že rozdíl mezi časem a prostorem je způsoben pouze naším vnímáním, nás přivádí k otázce, proč je vůbec vnímáme rozdílně? Tato otázka je o to palčivější, že mají mít čas a prostor jednu a tutéž přirozenost.

Takto chápáno by se snad zdálo přijatelnější první pojetí světa, ačkoli si jsem vědom, že to, co jsem zde předložil má k pevně logicky vystavěnému argumentu daleko. Přesto bych se nyní rád ještě chvíli tomuto pojetí věnoval.

Především bych chtěl upozornit na to, že takový pohled na věc radikálně mění naše chápání přítomnosti. Obvykle ji nahlížíme jako indexický pojem, vyjadřující čas, ve kterém se právě nacházíme, časový moment, který právě zakoušíme. V této představě se my postupně pohybujeme po časové ose a přítomností vždy zveme ten okamžik, ve kterém jsme. Je-li ale plynutí přítomnosti součástí přirozenosti času, zdá se pravděpodobnější, že na nás nebude nijak záviset. Přítomnost je vlastně pouze označení ontologicky privilegovaného okamžiku. Jednotlivé okamžiky této privilegovanosti nabývají a pozbývají zcela nezávisle na nás, ba naopak, to my jsme jimi strháváni tak, že vždy existujeme jen takoví, jací jsme v okamžiku, který se právě ontologicky privilegoval. Jednoduše řečeno, místo abychom my pluli časem a přítomností zvali vždy okamžik, ve kterém se nacházíme, pluje sama přítomnost poslušností okamžiků a samovolně nás s sebou strhává. Tato skutečnost (která mimochodem nese zajímavé důsledky pro cestování v čase¹⁶) je sice alespoň na první pohled neintuitivní, ale podle mne je pouze důsledným domyšlením presentismu.¹⁷

¹⁶ Cestovateli v čase-presentistovi nestačí jen přesunout sebe v čase, musí s sebou přesunout i přítomnost, aby se neocitl v neexistujícím momentu. Přesunutím přítomnosti ale zároveň zabrání v existenci momentům, které měly po jeho „odjezdu“ normálně nastat. Cestovatel v čase-presentista se tudíž přísně vzato nepohybuje v čase, ale pohybuje kýženým časovým momentem k sobě, musí měnit veškerou realitu.

¹⁷ Teoreticky je sice možné myslet presentismus, který by se k tomuto nezavazoval, ale takový presentismus by musel tvrdit, že o (ne-)existenci časových okamžiků rozhodujeme v posledku my, což se zdá být velmi antropocentrické. Navíc mi není jasné, jak by bylo možné vysvětlit, který moment je volen, bez odvolání na přítomnost (a odvolat se na ní vytváří kruh).

Jak se ovšem v rámci takového pojetí vypořádat s teorií relativity? To je samozřejmě závažná otázka, já si však dovolím odpověď zde jen stručně naznačit. Prvním problémem, který přichází na mysl, je jev dilatace času, tedy subjektivní změny rychlosti plynutí času pro soustavy, jejichž rychlost se blíží rychlosti světla. Dilatace času je ale ve skutečnosti dilatací časoprostoru a lze ji z fyzikálního hlediska zcela ekvivalentně vyjádřit jako deformaci času či jako deformaci prostoru (v kterémžto případě se plynutí času nemění). Představa dilatace prostoru se sice může zdát neintuitivní, ale jednak jde z fyzikálního hlediska opravdu o ekvivalentní popisy téhož jevu a jednak ani dilatace času není z běžného pohledu nijak intuitivní (jediný rozdíl je v tom, že pro nás již jaksí „patří“ k teorii relativity). Druhým velkým problémem, který pro presentismus přináší teorie relativity je relativizace pojmu současnosti pro různé vztažné soustavy. I tento problém je ale podle mého názoru možné vyřešit. Stačí si uvědomit, že současnost (ve smyslu synchronicity, *současného* nastání dvou událostí) není totéž co přítomnost. Současnost je vztah mezi dvěma událostmi, relativní vůči určitému pozorovateli v určitém bodě (závislý na vzdálenosti pozorovatele od každé z událostí a vzájemné rychlosti pohybu pozorovatele vůči oněm událostem). Pro různé pozorovatele za různých okolností tak dvě události jednou mohou být současné a podruhé nemusejí, a to zcela nezávisle na tom, kdy se skutečně odehrály. Jak ale může být řeč o *skutečném* odehrání se? Vždyť neexistuje žádná absolutní současnost (což je ostatně právě tím problémem, který musí presentismus ve vztahu k teorii relativity řešit)! Presentismus ovšem absolutní současnost (byť principiálně nepostihnutelnou) vlastně zavádí. Je jí právě onen na ničem nezávislý moment přítomnosti samovolně plynoucí po časové ose a strhávající veškerý svět s sebou. Za absolutní okamžik nastání události je možné považovat její časové zařazení (moment, kdy nastala) relativně vůči místu, ve kterém nastala. Jak je pak ale možné taková časová zařazení vzájemně porovnat a hovořit tak o absolutní současnosti? K tomu je třeba předpokládat pevně daný a absolutní počátek světa, který tím pádem platí i za počátek času. Časová zařazení relativní místu nastání události je pak možné absolutně poměřovat jejich časovou vzdáleností od tohoto počátku. Tato odpověď se nejspíš nebude zdát zcela uspokojivá. Faktem ale je, že presentistovi zůstává v zásobě ještě jeden možný argument: jelikož současnost

není totéž co přítomnost, je i pro eternalistu problémem ji (myslím současnost) uspokojivě definovat tak, aby zároveň umožňovala relativizaci teorií relativity. Jelikož pro eternalistu existuje jak minulost, tak přítomnost, tak i budoucnost stejně aktuálně, i bez ohledu na teorii relativity potřebuje – má-li definovat současnost – předpokládat něco, co by ji nějak ukotvilo. A opět se nabízí předpoklad absolutního začátku, od kterého je možné při porovnávání vycházet. Touto delší (a přesto ne postačující) exkurzí bych ukončil nástin mého pokusu rozvést důsledněji myšlenky presentismu.

Ještě před samým závěrem bych rád upozornil na úplně jiný způsob, jak se k problému eternalismu a presentismu postavit. Stačí vyjít ze skutečnosti, že ontologická privilegovanost přítomnosti nemusí nutně implikovat silnou neexistenci minulých a budoucích událostí (ostatně právě proto jsem se ve svém předchozím výkladu pojmu „neexistence“ pokud možno vyhýbal). V tu chvíli se sice musíme zbavit intuice, že věci mohou pouze buď existovat, nebo neexistovat, ale domnívám se, že domyslíme-li tuto myšlenku do důsledků, zavržení této intuice se nám nebude zdát tak absurdní. Jde o obecný problém klasické logiky, že je z časového hlediska statická, a my, uvažujeme-li její zásady, si je většinou představujeme v časově statických situacích, ať už jde o jediný časový okamžik nebo o nečasovou věčnost. Jakmile zapojíme proměnlivost v čase, naše představy se mění. Souhlasíme, že stůl nemůže být bílý a červený zároveň, ale nečiní nám problém si představit stůl, který je bílý a poté přebarven na červenou,¹⁸ a já nyní pouze tvrdím, že bychom si stejným způsobem měli uvědomit, že jakkoli je sporné, aby onen stůl *aktuálně* byl ve stavu, který není ani existencí, ani neexistencí, takovýmto mezistavem *neaktuální* existence by právě mohla být například minulá a budoucí existence, které přeci intuitivně přisuzujeme status vyšší než čiré neexistenci ale zároveň nižší než přítomné, aktuální existenci. „Minulý“ a „budoucí“ (a po-

¹⁸ Ostatně celá metafyzika změny v čase jsou pouze různé pokusy, jak smířit zákon sporu s touto naší zkušeností právě tím, že se nějak ontologicky založí omezenost platnosti zákona sporu pouze na jednotlivé časové okamžiky (ať už se tak učiní individualizací vlastností, rozdělením předmětů na časové části nebo jinak). Z tohoto hlediska by zajímavým řešením bylo strohé přeformulování zákona sporu právě tak, aby se neaplikoval na stavy věcí proměnlivé v čase. Toto řešení by zajisté požadovalo obsáhlejší opodstatnění, pro které zde ovšem nemám dostatek prostoru.

dobně i slovesné časy) by pak modifikovaly ontologický status výroku podobně jako jiné logické operátory (podobně jako se liší význam výroku „Stůl je červený“ od významu výroku „Stůl není červený“, by se lišily i významy výroků „Stůl je červený“ a „Stůl byl červený“)¹⁹. Zároveň se zde vrací výše předložená úvaha o relativnosti úhlů pohledu – ve chvíli kdy bychom chtěli udržet přísný dualismus existence a neexistence, musíme tento ontologický mezistupeň někam zařadit. Zařadíme-li jej k neexistenci, jsme presentisty, zařadíme-li jej k existenci, jsme eternalisty.

Pokusme se nyní o celkové zhodnocení. Přes jazykovou analýzu presentistické a eternalistické pozice, jejich vyjasnění a domyšlení do důsledku jsme se tak dostali ke dvěma zásadně odlišným pohledům na přirozenost času. První pohled, jakýsi do důsledku dovedený presentismus, nabourává naši intuitivní představu přítomnosti a zavádí ji jako něco existujícího nezávisle na nás – v posledku tak tento postoj tvrdí velice silným způsobem reálnost času, zatímco druhý pohled, podobně důsledný eternalismus, je nucen připustit, že přítomnost závisí pouze na nás, takže se z ní v posledku stává pouhý myšlenkový konstrukt – odtud už je pak jen krůček k popření reálnosti času. Ostatně, co jiného se dá s časem dělat, jestliže všechny momenty zcela rovnocenně a aktuálně existují? V této souvislosti není bez zajímavosti povšimnout si, jakým způsobem se mění vnímání McTaggartova argumentu o nereálnosti času v každé z těchto (do krajnosti vyhnaných) pozic.²⁰

¹⁹ Viz Hinchliff (1996).

²⁰ J. E. McTaggart formuloval svůj slavný argument v článku *The Unreality of Time* (McTaggart 1908). Nejprve rozlišuje dva způsoby, jak hovořit o časovém určení – buď za pomoci výrazů *dřívější* a *pozdější* (nebo *předcházející* a *následující*) anebo za pomoci výrazů *minulý*, *přítomný* a *budoucí*. Aby bylo možné myslet čas, je třeba myslet změnu, ta ovšem vyžaduje výrazy druhého typu. Relace *dřívější než* a *pozdější než* zůstávají totiž vždy stejné, takže změna vyžaduje výrazy *minulý*, *přítomný* a *budoucí*, neboť spočívá v tom, že se *budoucí* událost (či okamžik) stává *přítomnou* a následně *minulou*. Tyto tři výrazy je tedy třeba vypovídat, chceme-li zavést do posloupnosti událostí (či okamžiků) čas. Ovšem tyto tři výrazy vedou ke sporu – každý z nich je inkompatibilní se dvěma zbylými a přitom se o každé události (okamžiku) vypovídají všechny tři. Je sice pravda, že se nevypovídají zároveň, tato odpověď ale již vyžaduje, abychom pracovali s časem, ale to my ještě nemůžeme, takže se ocitáme ve sporu.

Přestože s tímto argumentem nesouhlasím, rozhodně si nemyslím, že by šlo o pouhé sofisma, kterým bychom se neměli vážně zabývat. Problém ovšem spočívá v

Univerzita Karlova v Praze
 Knihovna filosofie a religionistiky FF
 Nám. J. Palacha 2
 116 38 Praha 1
 LePabouk@gmail.com

Literatura

- CRISP, T. (2003): Presentism. In: Loux, M. J. – Zimmermann, D. (eds.) (2003): *Oxford Handbook of Metaphysics*. Oxford: OUP.
- HINCHLIFF, M. (1996): The Puzzle of Change. *Noûs* 30, 119 – 136.
- HINCHLIFF, M. (1998): A Defense of Presentism in a Relativistic Setting. *Philosophy of Science* 67, 575 – 586.
- HULL, D. L. (1979): In Defense of Presentism. *History and Theory* 18, 1 – 15.
- HUME, D. (1972): *Zkoumání lidského rozumu*. Praha: Svoboda.
- LUDLOW, P. (2004): Presentism, Triviality and the Varieties of Tensism. In: Zimmermann, D. (ed.) (2004): *Oxford Studies in Metaphysics*, Vol. 1. Oxford: OFU.
- McTAGGART, J. E. (1908): The Unreality of Time. *Mind* 68, 457 – 474.
- MELLOR, D. H. (1998): *Real Time II*. London: Routledge.
- PRIOR, A. N. (1970): The Notion of Present. *Studium Generale* 23, 245 – 248.
- SAVITT, S. F. (2004): Presentism and Eternalism in Perspective. In: Dieks, D. (ed.) (2006): *The Ontology of Spacetime*. Amsterdam: Elsevier Science.
- SIDER, T. (2006): Quantifiers and Temporal Ontology. *Mind* 115, 75 – 97.
- SMART, J. J. C. (1949): The River of Time. *Mind* 58, 483 – 494.

tom, že McTaggart vychází z intuicí, které souvisejí jak s presentismem, tak s eternalismem. V posledku se tak zdá, že pro „eternalistu“ (v mém slova smyslu) je McTaggartův argument neproblematickou tautologií (existují-li rovnocenně minulost, přítomnost i budoucnost, může „plynutí času“ stěžít být víc než pouhou iluzí – viz ostatně pozn. 2 výše v tomto textu) a pro „presentistu“ (opět v mém slova smyslu) je teží postrádající smysl (neboť přítomnost je na nás zcela nezávislá, přestože je její „plynutí“ taktéž problematizováno tím, že ani minulé, ani budoucí neexistuje) – což ale neznamená, že by se presentistovi podařilo takhle jednoduše vypořádat s otázkou přirozenosti času, přítomnosti a jejího (zdnalivého?) plynutí!